

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ РЕАБІЛІТОВАНОМУ

CURRENT ISSUES OF COMPENSATION OF PROPERTY DAMAGE TO THE REHABILITATED

Наумова А.О., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті висвітлено проблемні питання пов'язані із відшкодуванням шкоди реабілітованій особі в кримінальному процесуальному праві. Проаналізовано юридичну літературу, нормативно-правові акти України та визначено поняття та складові майнової шкоди.

Досліджено кримінально-процесуальне законодавство держав СНД та визначено, що на законодавчому рівні питання відшкодування шкоди, завданої невинуватій у вчиненні злочину особі, розглядається по-різному. Запропоновано чинний КПК України доповнити главою «Реабілітація», в якій викласти статтю «Відшкодування майнової шкоди реабілітованому» наступній редакції:

«1. Майнова шкода, завдана особі незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним затриманням, незаконним застосуванням запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконним засудженням, включає реальні збитки, упущену вигоду і підлягає відшкодуванню державою у повному обсязі.

2. Реабілітований має право на відшкодування:

1) реальних збитків, які відшкодовуються у грошових коштах: заробітна плата, трудові доходи, пенсія, стипендія, грошова соціальна допомога, грошові кошти, які були визнані речовими доказами; вартість речей та іншого майна, конфіскованого чи звернутого в доход держави; витрати, які визначені вироком і були стягнуті з особи; штраф, що був накладений судом; витрати на правову допомогу; грошові кошти, які були відраховані із заробітної лати незаконно засудженого до виправних робіт в доход держави; інші витрати;

2) реальних збитків, які відшкодовуються у натурі: майно стягнене з невинуватого на користь інших фізичних осіб чи юридичних організацій; предмети, речі, цінності, які були вилучені в якості речових доказів і не знищені, не пошкоджені; майно, що було конфісковано і не звернено в доход держави;

3) упущеної вигоди, що складає неодержану особою продукцію, плоди, доходи і все те, що виробляється, здобувається, одержується з речі або приносить річку; неодержаний прибуток у вигляді дивідендів від пайових цінних паперів, похідних цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів; неодержаний прибуток від підприємницької діяльності, яку особа не мала можливості здійснювати у зв'язку з незаконним утриманням під вартою, незаконним засудженням; неодержані доходи від вигравів, що випали на облігації, лотереї, тощо;

3. Розмір реальних збитків, упущеної вигоди, фізичної шкоди, які підлягають відшкодуванню реабілітованому, визначається відповідно до вимог Цивільного кодексу України».

Ключові слова: майнова шкода, відшкодування майнової шкоди, реабілітований, реальні збитки, упущена вигода.

The article highlights the problematic issues related to compensation for the rehabilitation of a rehabilitated person in criminal procedure law. The legal literature, normative legal acts of Ukraine are analyzed and the concepts and components of property damage are determined.

The criminal procedure legislation of the CIS states has been studied and it has been established that at the legislative level the issue of compensation for damage caused by a crime to an innocent person is considered differently. It is proposed to supplement the current Criminal Procedure Code of Ukraine with the chapter "Rehabilitation", in which the article "Compensation for property damage to the rehabilitated" should be worded as follows:

"1. Property damage caused to a person by illegal and unjustified criminal prosecution, illegal detention, illegal application of a preventive measure in the form of detention or a written undertaking not to leave, illegal conviction, includes real damage, lost profits and is subject to full recovery. compensation. state.

2. A rehabilitated person is entitled to compensation:

1) real losses that are reimbursed in cash: wages, earnings, pension, scholarship, cash social assistance, cash, which were recognized as material evidence; the value of things and other property seized or converted into state revenue; costs that are determined by the sentence and charged to the person; a fine imposed by a court; legal aid costs; funds withheld from the salary of an illegally convicted person to the state revenue; Other expenses;

2) real damages reimbursed in kind: property recovered from the innocent in favor of other individuals or legal entities; objects, things, valuables that are seized as material evidence and are not destroyed, not damaged; property that was confiscated and not transferred to state revenue;

3) lost profits, which are unearned products, fruits, income and everything that is produced, obtained, obtained from the thing or brings the thing; unearned income in the form of dividends from equity securities, derivative securities, other financial or commodity resources; unearned income from entrepreneurial activity, which the person could not realize due to illegal detention, illegal conviction; unearned income from winnings on bonds, lotteries, etc.;

3. The amount of real losses, lost profits, physical damage, which are subject to compensation to the rehabilitated, is determined in accordance with the requirements of the Civil Code of Ukraine".

Key words: property damage, compensation for property damage, rehabilitated, real losses, lost profits.

Проблема відшкодування майнової шкоди реабілітованому була предметом наукових досліджень таких вчених, як Б. Т. Безлепкіна, О. В. Капліної, М. Р. Мазур, М. Є. Шумила. Водночас, у структурі основних положень інституту реабілітації зазначена проблема потребує подальшого дослідження. Правову основу відшкодування майнової шкоди особі, не винуватій у вчиненні злочину складають окремі норми Конституції України, КПК України, ЦК України, Закони України та інші нормативні акти.

Дослідження проблеми відшкодування майнової шкоди реабілітованому пов'язано із визначенням її складових. Шкода, як правова категорія, має міжгалузевий

характер, тому що використовується в різних галузях законодавства. З точки зору цивільного права, «шкода» означає такі наслідки правопорушення, що виражаються в применшенні (зменшенні, пошкодженні чи знищенні) того чи іншого особистого або майнового блага [1; 2]. Відтак, О. С. Мазур вважає, що шкода – це зменшення або знищення майнових чи немайнових (особистих) благ, які охороняються законом [3, с. 273]. У фінансово-економічній галузі шкода – це негативний наслідок (результат) певної дії, що проявляється у зменшенні або втраті (знищенні) певних благ (майнових чи немайнових) порівняно з тією ситуацією, коли б таких дій, що спричинили змен-

шення (втрата), взагалі не було [4, с. 112]. У кримінальному праві термін «шкода» використовується насамперед для позначення, завданих злочином, суспільно небезпечних наслідків [5; 6]. Тоді як у кримінальному процесі терміном «шкода» об'єднують негативні наслідки майнового і немайнового характеру, що настали в результаті вчинення злочину або незаконного чи необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності [7; 8]. Саме з такої позиції слід розглядати сутність шкоди в кримінальному судочинстві. Розглядати шкоду як результат незаконного або необґрунтованого кримінального переслідування дуже важливо, тому що при цьому визначаються матеріально-правові підстави для її відшкодування реабілітованому.

В юридичній літературі немає єдиної точки зору щодо визначення терміну «майнова шкода». Наприклад, С. Є. Бетровов вважає, що повне відшкодування шкоди полягає в тому, що особа, відповідальна за заподіяння шкоди, зобов'язана відшкодувати шкоду в натурі або повністю відшкодувати заподіяні збитки. Під збитками розуміється виражений у грошовій формі збиток, який заподіяно одній особі протиправними діями іншої особи. До цього поняття входять, по-перше, витрати, зроблені кредитором, по-друге, втрата або пошкодження його майна (реальний збиток) і, по-третє, доходи, які він одержав би, якби не мали місця протиправні дії боржника [9, с. 127]. Водночас В. С. Шадрін зазначає, що незаконне притягнення до кримінальної відповідальності завдає особі шкоду, яка потім відшкодується. Особа в результаті заподіяння їй шкоди знає «збитків або шкоди». Шкода і збитки – це різні сторони одного й того ж явища, але правильне їх тлумачення в конкретній ситуації має своє значення [10, с. 49]. Мазур О. С. визначає майнову шкоду як шкоду, яка має певну економічну цінність і виражається у грошах [3, с. 273].

Однак деякі вчені (переважно економісти) використовують поняття «матеріальна шкода» [11; 12]. Матеріальною шкодою прийнято називати такі негативні наслідки в майновій сфері громадянина чи юридичної особи, які пов'язані зі зменшенням наявного майна [13, с. 102]. На думку Р. В. Гаврилюка майнова шкода завжди пов'язана з матеріальними втратами, вона має грошове вираження, її повне відшкодування передусім передбачає відновлення початкового майнового стану реабілітованого або, якщо це неможливо, відшкодування збитків [14, с. 112]. Водночас В. М. Григор'єв під майною шкодою розуміє упущену вигоду в повному обсязі, тобто різницю між матеріальним становищем реабілітованого до його кримінального переслідування і після, а також неодержані доходи, які ця особа могла б отримати [15, с. 391].

Системний аналіз окремих норм Конституції України, кримінально-процесуального, цивільного законодавства, низки законів дозволяє констатувати, що в чинному законодавстві України ототожнюється поняття матеріальної і майнової шкоди, заподіяної незаконним кримінальним переслідуванням, незаконним засудженням, незаконним затриманням, незаконним взяттям під варту як запобіжним заходом.

Порівняльний аналіз кримінально-процесуального законодавства держав СНД свідчить про те, що на законодавчому рівні питання відшкодування шкоди, завданої невинуватій у вчиненні злочину особі, розглядається по-різному. Так, у ст. 58 КПК Азербайджанської Республіки закріплено відшкодування матеріального збитку у повному обсязі з видачею компенсації, заподіяного помилкою або зловживанням органу, який здійснює кримінальне переслідування [16]. У ч. 2 ст. 460 КПК Республіки Білорусь передбачено, що орган, який веде кримінальний процес, у разі визнання його дій та рішень незаконними, зобов'язаний вжити заходів для відшкодування фізичної, майнової та моральної шкоди, заподіяної фізичній особі, відновлення порушених трудових, пенсійних, житлових,

інших особистих немайнових прав фізичної особи [17]. У ст. 41 КПК Республіки Казахстан закріплено право особи, не винуватої у вчиненні злочину, на відшкодування в повному обсязі майнової шкоди, усунення наслідків моральної шкоди і відновлення трудових, пенсійних, житлових та інших її прав [18].

Вищевказані положення в кримінально-процесуальному законодавстві, юридичній літературі дозволяють зробити висновок, що термін «майнова шкода» і «матеріальна шкода» є тотожними.

Науковий аналіз юридичної та економічної літератури дозволяє визначити складові майнової шкоди. Такими є: реальні збитки, яких зазнав реабілітований; упуценої вигоди, тобто доходи, які б одержала особа, якби вона не була незаконно і необґрунтовано піддана кримінальному переслідуванню, незаконно засуджена.

В залежності від способів відшкодування доцільно реальної збитки поділити на:

- реальні збитки, які відшкодовуються в грошових коштах;
- реальні збитки, які відшкодовуються в натурі.

Варто визначити наступні форми компенсації реабілітованому реальних збитків, що відшкодовуються в грошових коштах у судовому порядку:

1) заробітна плата, якої реабілітований позбувся внаслідок незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування, незаконного засудження;

2) трудові доходи, яких позбувся реабілітований. До них слід віднести: доходи осіб творчих професій (художників, письменників тощо); доходи осіб, які займаються інтелектуальною, творчою діяльністю; стипендії, що виплачуються в період навчання у вищих та інших навчальних закладах, субсидії; доходи, отримані в результаті підприємницької діяльності, тощо:

- пенсія, право на одержання якої особа мала, але не могла його реалізувати у зв'язку з незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним засудженням;

- грошова соціальна допомога реабілітованому, сім'ю якого віднесено до малозабезпечених категорій громадян. Деякі вчені вважають, що положення про необхідність відшкодування громадянину сум пенсії або допомоги, виплата яких була призупинена у зв'язку з незаконним позбавленням волі, наразі втратило свою актуальність [19, с. 94]. Не можна погодитися з такою точкою зору, адже грошова допомога малозабезпеченій категорії громадян є соціальною гарантією, яка забезпечується державою, а тому особа, яка була незаконно засуджена і через це позбавлена грошової допомоги, має право на відшкодування її у повному обсязі;

- гроші, які були вилучені у особи, не винуватої у вчиненні злочину, і визнані речовими доказами;

- вартість речей та іншого майна, конфіскованого чи звернутого в дохід держави на підставі вироку, постанови чи ухвали суду, постанови органу дізнання, слідчого, прокурора;

- вартість речей та іншого майна, яке було знищено або пошкоджене;

- судові витрати, визначені вироком і які були стягнуті з особи, не винуватої у вчиненні злочину;

- штраф, що був накладений судом у випадках і межах, встановлених КК України і сплачений особою, не винуватою у вчиненні злочину;

- витрати, яких зазнав реабілітований у зв'язку з наданням правової допомоги захисником. При вирішенні питання про відшкодування реабілітованому витрат, яких він зазнав у зв'язку з наданням правової допомоги захисником, необхідно визначити, яка надавалася допомога особисто захисником чи за дорученням юридичної особи, які кошти особа витратила на участь захисника у досудовому слідстві і в суді;

– грошові кошти, які були відраховані із заробітної плати незаконно засудженого до виправних робіт у дохід держави;

– інші витрати особи, незаконно і необґрунтовано підданої кримінальному переслідуванню, незаконному засудженню.

Погоджуємося з точкою зору О. В. Хімічевої, що під іншими витратами слід розуміти будь-яку майнову шкоду, яка виникла в результаті кримінального переслідування [20, с. 213]. Водночас, А. В. Ендольцева та О. А. Галуст'ян визначають інші витрати як витрати, що пов'язані із професійною перепідготовкою, оскарженням слідчих і судових рішень та іншими збитками, яких реабілітований зазнав внаслідок кримінального переслідування [21, с. 144].

Складовою майнової шкоди є реальні збитки, які відшкодовуються реабілітованому в натурі. Так, відповідно до вимог ч. 4 ст. 22 ЦК України на вимогу особи завдана шкода може відшкодуватися в натурі (передання речі того ж роду, тієї ж якості, полагодження пошкоджені речі тощо.) У зв'язку з цим за позовом реабілітованого відшкодується в натурі:

1) майно, стягнене з невинуватого на користь інших фізичних осіб чи юридичних організацій;

2) предмети, речі, цінності, які були вилучені в якості речових доказів і не знищені, не пошкоджені;

3) майно, що було конфісковане чи звернене у дохід держави на підставі вироку суду. Порядок повернення конфіскованого або зверненого в дохід держави майна регламентується Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним.

Вважаємо, що складовою майнової шкоди є упущена вигода особи, яка була незаконно і необґрунтовано піддана кримінальному переслідуванню, незаконно засуджена. Відповідно до Цивільного кодексу України упущена вигода – це доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене [22]. На наш погляд, у судовому порядку підлягає відшкодуванню реабілітованому упущена вигода:

1) неодержана особою продукція, плоди, доходи і все те, що виробляється, здобувається, одержується з речі або приноситься річчю;

2) неодержаний прибуток у вигляді дивідендів від пайових цінних паперів, похідних цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів;

3) прибуток від підприємницької діяльності, яку особа не мала можливості здійснювати у зв'язку з незаконним утриманням під вартою, незаконним засудженням;

4) неодержані доходи від виграшів, що випали на облігації, лотереї тощо.

Дослідження складових майнової шкоди, завданої реабілітованому, дозволяє сформулювати її поняття. *Майнова шкода – це шкода, завдана особі незаконним і необґрунто-*

ваним кримінальним переслідуванням, незаконним затриманням, незаконним застосуванням запобіжного заходу, незаконним засудженням, яка включає реальні збитки, упущену вигоду і підлягає відшкодуванню за рахунок держави у повному обсязі.

Таким чином, майнова шкода завдана реабілітованому підлягає відшкодуванню у судовому порядку. Позов про її відшкодування повинні безкоштовно підготувати фахівці Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»

Вважаємо доцільним чинний КПК України доповнити главою «Реабілітація», в якій викласти статтю «Відшкодування майнової шкоди реабілітованому» в наступній редакції:

«Стаття. Відшкодування майнової шкоди реабілітованому.

1. Майнова шкода, завдана особі незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним затриманням, незаконним застосуванням запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконним засудженням, включає реальні збитки, упущену вигоду і підлягає відшкодуванню державою у повному обсязі.

2. Реабілітований має право на відшкодування:

1) реальних збитків, які відшкодовуються у грошових коштах: заробітна плата, трудові доходи, пенсія, стипендія, грошова соціальна допомога, грошові кошти, які були визнані речовими доказами; вартість речей та іншого майна, конфіскованого чи звернутого в дохід держави; витрати, які визначені вироком і були стягнуті з особи; штраф, що був накладений судом; витрати на правову допомогу; грошові кошти, які були відраховані із заробітної лати незаконно засудженого до виправних робіт в дохід держави; інші витрати;

2) реальних збитків, які відшкодовуються у натурі: майно стягнене з невинуватого на користь інших фізичних осіб чи юридичних організацій; предмети, речі, цінності, які були вилучені в якості речових доказів і не знищені, не пошкоджені; майно, що було конфісковано і не звернено в дохід держави;

3) упущеної вигоди, що складає неодержану особою продукцію, плоди, доходи і все те, що виробляється, здобувається, одержується з речі або приноситься річчю; неодержаний прибуток у вигляді дивідендів від пайових цінних паперів, похідних цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів; неодержаний прибуток від підприємницької діяльності, яку особа не мала можливості здійснювати у зв'язку з незаконним утриманням під вартою, незаконним засудженням; неодержані доходи від виграшів, що випали на облігації, лотереї, тощо;

3. Розмір реальних збитків, упущеної вигоди, фізичної шкоди, які підлягають відшкодуванню реабілітованому, визначається відповідно до вимог Цивільного кодексу України».

ЛІТЕРАТУРА

1. Божьев В. П. Цивільний позов в кримінальній справі та використання цивільного процесуального права. Радян. Держ і право. 1986. № 8. С. 72–79.
2. Диков А. В. Обязательства по возмещению вреда, причиненного органами дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда. Черные дыры в российском законодательстве. 2001. № 1.
3. Мазур О. С. Цивільне право України : навч. посіб. для дистанц. Навчання. К. : Ун-т «Україна», 2005. 287 с.
4. Кузьмін Д. Л. Обліково-правові аспекти збитків і шкоди. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : міжнародний збірник наукових праць*; Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз; Випуск 3 (9); Житомир : ЖДТУ, 2007. С. 112–127.
5. Землюков С. В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. 244 с.
6. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления. Юрид. ин-т. СПб. : Изд-во Юрид. ин-та, 2004. 296 с.
7. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою 29 листопада 1985 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 10.04.2022).
8. Каплина О. В. Проблемы реабилитации в уголовном процессе Украины : дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1998. 230 с.
9. Бетрозов С. А. Реабилитация в уголовном процессе. *Правоведение*. 2004. № 4. С. 126–132.
10. Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. М. : ЮРЛИТИНФОРМ, 2000. 232 с.

11. Большой бухгалтерский словарь / Под. ред. А. Н. Азрилияна. М. : Институт новой экономики, 1999. 574 с.
12. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь. М. : ИНФРА-М, 1996. 496 с.
13. Капинус Н. И. Возмещение (компенсация) вреда, причиненного незаконным применением меры пресечения к обвиняемому или подозреваемому в совершении преступления. Законы России: опыт, анализ, практика, 2008. № 6. С. 47–56.
14. Гаврилук Р. В. Реабилитация в российском уголовном процессе (вопросы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук: Нижний Новгород, 2008. 189 с.
15. Григорьев В. Н. Справочник следователя. М. : Эксмо, 2008. 752 с.
16. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года № 907-ІГ. URL: <http://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14110/1> (дата звернения: 10.04.2022).
17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://pravo.kulichki.com/vip/upk/index.htm> (дата звернения: 10.04.2022).
18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 г. № 206-І. URL: <https://pavlodar.com/zakon/?dok=00147&ogl=04004&og=1> (дата звернения: 10.04.2022).
19. Максименко М. В. Реабилитация в суде первой инстанции : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09: Владимир, 2006. 168 с.
20. Уголовно-процессуальное право (уголовный процесс) : учеб. для студ. вузов / под ред. Г. П. Химичевой, О. В. Химичевой. 3-е изд., перераб. и доп. М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2004. 527 с.
21. Уголовный процесс : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030501 «Юриспруденция» / под ред. А. В. Ендольцевой, О. А. Галустьяна. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. 399 с.
22. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.